

problémákat, a hőstípusokról alkotott vélekedést, a történeti és regionális tagolódást.

Magyar Zoltán évtizedes, kitartó, következetes munkájával alakította ki szájhagyomány rendszerezési lehetőségét. A hazai és nemzetközi szakirodalomból, elődök munkájából merítve jött létre az a sajátos módszer, amelynek eredményeként megszületett a mondakatalógus. Bárkinek lehet ellenvetése akár módszertani, elméleti vagy gyakorlati kérdésekben, de vitathatatlan elismeréssel állhatunk az elvégzett munka mellett. A katalógus nagy érdeme a magyar történeti mondahagyomány világos áttekintése és az a tény, hogy az adatok sokaságával reprezentálni tudta a szájhagyományban őrzött történeti tudatot. Mindezt olvasmányos stílusban teszi, nem száraz bikkfanyelven. A katalógusban felsorolt típusok angol fordítása a nemzetközi kutatás előtt nyitotta meg a kaput, az összehasonlító folklorisztikának kínálja a mondakincset. Jó olvasni, hogy készül egy angol nyelvű rövidebb terjedelmű összefoglalás az FFC számára. A magyar és nemzetközi motívumok összefüggését tartalmazó konkordanciajegyzék már ebben az egyszerű formában is megmutatja a hazai folklór távolabbi kapcsolatait. A türelmetlen kutató egyetlen katalógusban sem találja meg könnyen azt az egy típust vagy motívumot, amit az adott pillanatban éppen keres. A tájékozási nehézségeket jól

bizonyítják a Thompson-féle motívummutatóról írt bírálatok. Reméljük, a Magyar Zoltán által összeállított mondakatalógus a többféle hivatkozásával mindenki számára könnyen használható és a folkloristák, valamint a folklór iránt érdeklődők körében jól forgatható kézikönyv lesz.

A megjelent katalógust a rangos nyomdai, szerkesztői kivitelezés könyvészetileg is érdemes munkává tette, jó kézbe venni, rácsodálkozni, forgatni. Az egyhangú betűk megtekintése előtt a mívesen tervezett könyvkötés kedvező élményt kínál. Koszta Mónika alkotta meg a borítót a magyarközlösi református templom 1778-ban készített díszai alapján. A karzatkép tizenkét részletével vizuális impressziót kapunk a néphagyomány összetett létezéséről a mondákon kívüli dimenziók felidézésével. A zárókötet végén megtekinthető 133 fotó pedig a néprajzi gyűjtés egy-egy pillanatának rögzítésén túl dokumentálja a történeti mondákhoz kapcsolódó emlékeket, többek között Szent László lovának megkövesedett nyomát, az angyal megjelenését, Jákob létráját. Túlzás nélkül mondhatom, hogy Magyar Zoltán a néprajzkutatást, az összehasonlító folklorisztikát, történelemismeret művelődéskutatást alapvető kézikönyvvel gazdagította.

Kríza Ildikó

A magyar történeti mondák szintézise

Magyar Zoltán: A magyar történeti mondák katalógusa. Kairosz Kiadó, Bp. 2018. I–XI. – I. Alapítási mondák. Bp. 2018. 347 old. II/A. B. Hősök, történelmi személyek. Nemzeti hősök. Bp. 2018. 519 old. és 457 old. III. Hősök, történeti személyek. Tematikus csoportok. Bp. 2018. 354 old. IV. Háborúk, harcok, szabadságharcok. Bp. 2018. 547 old. V. Legendák. Vallásos témájú mondák. Bp. 2018. 618 old. VI. Bűn és bűnhődés. Bp. 2018. 308 old. VII. Betyármondák. Betyárok és más törvényen kívüliek. Bp. 2018. 846 old. VIII. Kincsmondák. Bp. 2018. 460 old. IX. Egyéb földrajzi és történeti jellegű mondák. Bp. 2018. 519 old. X. Motívumindex és bibliográfia. Bp. 2018. 892 old. XI. A magyar történeti mondák rendszere és tagolódása. Bp. 2018. 480 old. + 133 kép

A magyar értelmiségiek elsősorban a nemzetépítés hőskorában, tehát a hosszú 19. században,

a mesékkel együtt fedezték fel a falusi földművesek által szóban megőrzött mondákat, régi korok

Pozsony Ferenc (1955) – néprajzkutató, az MTA külső tagja, egyetemi tanár, Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Magyar Néprajz és Antropológia Intézet, Kolozsvár, pozsonyferenc@yahoo.com

eseményeivel kapcsolatos történeteket. A magyar népköltészet kutatói az utóbbi két évszázadban hatalmas szöveganyagot rögzítettek és publikáltak. Közben számos történeti monda, például Orbán Balázs és Benedek Elek kötetei révén, nyomtatott formában újra elterjedt szélesebb körben, visszajutott a szájnyelvről írottakba, folklorizálódott. A 20. század második felében népköltészetünk több csoportjának rendre elkészült összesítése, szakszerű rendszerezése és tipologizálása, valamint nemzetközi párhuzamokkal való összehasonlítása és elemzése.

A budapesti Kairosz Könyvkiadónál nemrég jelent meg Magyar Zoltán tizenkét kötetes katalógusa a magyar történeti mondákról. A szerző az utóbbi három évtizedben szisztematikusan összegyűjtötte a különböző archívumokban, nyomtatott forrásokban és az élő szájnyelvről megőrzött mondaszövegeket.

Magyar Zoltán 1967-ben született az alföldi Kiskőrösön, ahol 1985-ben érettségizett. A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen 1993-ban szerzett történész-etnográfus-irodalmár diplomát. Szakdolgozatát a moldvai csángók búcsújárásairól írta. 1994-től előbb a Pécsi Janus Pannonius Tudományegyetemen, majd a Magyar Nemzeti Múzeumban dolgozott. 1997-től egészen napjainkig az MTA Néprajzi Kutatóintézetében a Folklor Osztály kutatója, főmunkatársa. Közben 2003–2004 között a Habsburg Történeti Intézet ösztöndíjas munkatársa volt. Hosszabb tanulmányút keretében alapkutatásokat végzett és dokumentálódott kolozsvári és londoni tudományos intézetekben. Közel 70 önálló kötete, gyűjteménye, több mint száz tudományos közleménye jelent meg magyar és különböző idegen nyelveken.

Magyar Zoltán diákként kezdte el a Kárpát-medencében élő mondák összegyűjtését. Előbb a Szent Lászlóval kapcsolatos hagyománykör szövegeit és ábrázolásait, majd az Árpád-házi szentekkel és a magyar történelem kiemelkedő alakjaival kapcsolatos mondákkal foglalkozott. Még az 1990-es évek elején határozta el, hogy a terepen kiegészíti az eddigi, térben hiányzó gyűjtéseket, majd tudatosan felépített és megszerkesztett adatbázisban, archívumban összesíti a magyar nyelvterületen eddig rögzített történeti

mondákat. Megfeszített terepmunkája során hatalmas szöveganyagot regisztrált, azokból pedig már számos tematikus és táji gyűjteményt publikált.

Terveinek megvalósítását, szöveganyagának tárolását, rendszerezését és feldolgozását, tehát mondakatalógusának finalizálását messzemenően elősegítette az egyre okosabb számítógépek megjelenése. Egyszemélyes műhelyében kialakított archívuma összesen 112 000 történeti mondatot tartalmaz, melynek egyharmada saját gyűjtőmunkájának eredményeként került lejegyzésre. Magyar Zoltán azt is tervezi, hogy ezt a hatalmas szövegtömeget digitális formában adja a közeljövőben.

Az európai folkloristák közvetlenül a második világháború után kezdtek foglalkozni az addig összegyűjtött mondák tudományos meghatározásával, definiálásával és csoportosításával. Egy Budapesten 1964-ben megszervezett találkozójukon a mondákat négy nagyobb csoportba (eredetmagyarzó, történeti, mitikus és vallásos) sorolták. A magyar mondaanyag alapvető műfaji, formai és tartalmi jellegzetességeit Dömötör Tekla foglalta össze még 1979-ben.

Az újabb magyar néprajzi szintézis ötödik, 1988-ban megjelent kötetében Nagy Ilona foglalta össze az eredetmagyarzó mondák kutatástörténetét, mesékhez fűződő viszonyát, történeti alakulását, alapvető tartalmi és formai sajátosságát. *Az Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához* 6., 1980-ban megjelent kötetében Bihari Anna publikálta a magyar hiedelemmondák katalógusát, majd az újabb magyar néprajzi szintézisben szintén ugyanő mutatta be e szöveg-csoport alapvető sajátosságait. A magyar történeti mondákról ugyanott Lengyel Dénes közölt magvas összefoglalást.

Magyar Zoltán most megjelent katalógusa hatalmas szövegtömeget épít fel, melynek szakszerű rendszerezését, csoportosítását és tipologizálását a szerző elsősorban a nemzetközi és a magyar szakirodalom segítségével, valamint szerteágazó terep- és levéltári munkája során szerzett ismeretei, tapasztalata alapján végezte el.

Az érdeklődők Magyar Zoltán tizenkét kötetes katalógusában megtalálják a történeti mondák pontos típusszámát, típuscímét, magvas tartalmi leírását,

valamint az eddig összegyűjtött és publikált változatok lelőhelyét és forrását. Minden egyes típus esetében a szerző régióként (Dunántúl, Felvidék, Alföld, Erdély, Székelyföld és Moldva) és kronológiai sorrendben közli az oda besorolt szövegváltozatok pontos lelőhelyét, forrását, bibliográfiai adatait.

A szerző az első kötetben az alapítási mondák típusait közli. Rendre csoportosítja és tipologizálja a honfoglalással, államalapítással, etnikai csoportok és nemzetiségek, családok, kultúrjavak, halmok, árkok, ünnepek és szokások eredetével, különböző helységek, birtokok alapításával, valamint nevezetesebb várak és templomok építésével kapcsolatos hatalmas szöveganyag legfontosabb típusait.

A kiemelkedőbb hősökkel, történelmi személyekkel, nemzeti hősökkel kapcsolatos mondaszövegek típusait három (Ia, IIb, III.) kötetben sorakoztatja fel. Azokban rendre bemutatja az Attilával, Budával, Álmoossal, Árpáddal, Koppánnal, Géza fejedelemmel, Szent Istvánnal, Szent Lászlóval, az Árpád-kor szentjeivel, IV. Bélával, Toldival, Hunyadi Jánossal, Lászlóval és Mátyással, valamint Kinizsivel kapcsolatos mondák típusait. A nemzeti hősök sorában a IIb. kötetben ismerteti a Dózsával, Báthoriakkal, Bocskaival, Bethlen Gáborral, Rákóczi Ferencsel, Thököly Imrével, Kossuth Lajossal, Petőfi Sándorral, valamint különböző 18–19–20. századi hősökkel és árukkal kapcsolatos mondák tematikus csoportjait.

A harmadik kötetben a hősök, történelmi személyek tematikus csoportjait, a hősmondák fontosabb típusait és témakörét ismerhetjük meg: származásukat, születésüket, hőssé válásukat, valamint harcokban kitűnő, üldözött, igazságos, bölcs és szerelmes hősöket. Áryaltan kategorizálja és tipologizálja a sárkányölő, a nagy erejű és női hősökkel, valamint a veres baráttal, különböző negatív hősökkel és árukkal kapcsolatos narratívákat.

A negyedikben a hódító, honvédő, függetlenségi és világháborúk szöveganyagát, osztályozza és sorakoztatja fel. Olyan témákat különít el, mint ellenség, menekülés, hódítók, majd honvédő, függetlenségi, világ-, polgár- és vallásháborúk, továbbá helyi konfliktusok, parasztlázadások, forradalmak és velük kapcsolatos próféciák és előjelek.

Az ötödik kötetben a vallásos témákat (pl. kegyhelyek, képek, szobrok, oltáriszentség, kereszt, harang, forrás, gyógyulások, csodás jelek, sors, jelenések, látomások, angyalok, szentek, szent életű emberek, mágikus erejű papok) megőrkítő szövegek típusait mutatja be.

A bűn és bűnhődés témában a kövé válás, elsüllyedés, ünneprontók, mennykő, titokban nem maradó bűn, megátkozott bűnös, hamis eskü, istenkáromlás, bűnös ember temetése, valamint a holtában való bűnhődés köré szerveződő szövegek csoportjait ismerhetjük meg.

A hetedik kötetben a betyárokkal és törvényen kívüliekkel kapcsolatos szövegek típusait ismerhetjük meg. Azok sorában származásukkal, betyárrá válásuk okaival, egyedi jellemzőikkel, bosszújukkal, rablásiakkal, nevezetesebb cselekedeteikkel, természetfeletti képességeikkel, társaikkal, szeretőikkel, ellenségeikkel, meneküléseikkel, elfogásukkal, szökéseikkel, börtöneikkel, halálukkal kapcsolatos szövegtípusokat találjuk. E csoportban a legváltozatosabb és a leggazdagabb mondaanyag elsősorban nemzeti betyárunkhoz, Rózsa Sándorhoz kapcsolódik. Továbbá Angyal Bandi, Bogár Imre, Jáger Jóska, Patkó Pista, Pintye, Sobri Jóska, Vidróczki Marci és más rablók nevezetes történeteit megőrkítő szövegek típusait különítette el a szerző.

A következő kötetben Magyar Zoltán a magyar kincsmondák altípusait sorakoztatja fel. Azok sorában megismerhetjük az elásott kincs helyével, a megtalálás speciális idejével, elrejtésének körülményeivel, őrzőivel, a kincsásással és kereséssel, annak előjeleivel, fajtáival, az elátkozott kincs ártaival, valamint a sikertelen ásással kapcsolatos történetek csoportjait.

A kilencedik kötetben az egyéb földrajzi és történelmi jellegű mondák belső csoportjaival ismerkedhetünk. Magyar Zoltán külön altípusba sorolja a folyókkal, tavakkal, barlangokkal, sziklák eredetével, mitikus előidézőkkel, történelmi emlékekkel, alagutakkal, nevezetes fákkal, földrajzi helyekkel kapcsolatos vagy helynevek eredetét magyarázó történetek, szövegek típusait.

A tizedik kötetben találjuk a magyar történelmi mondák legjellegzetesebb, igencsak gazdag

motívumainak indexét és bibliográfiáját. A motívum-indexet olyan konkordanciajegyzék követi, mely voltaképp azt tükrözi, hogy a magyar történelmi mondák hogyan illeszkednek bele a nemzetközi regiszterbe, mondaanyagba. Továbbá itt találjuk a felkeresett, történelmi mondaszövegeket őrző kéziratárak, középkori források, rövidítések, források jegyzékét, valamint a kérdéskör alapvető bibliográfiáját.

Az utolsó kötetben a szerző rendre magvasan összefoglalja a magyar történelmi mondaszövegek összeállítását, archiválását, rendszerezését, tagolását, tipologizálását során szerzett tapasztalatait, alapvető tudományos eredményeit és következtetéseit. Bemutatja a kérdéskörrel kapcsolatos nemzetközi, tudományos eredményeket, a magyar mondák kutatástörténetét, az általa összeállított mondakatalógus adatbázisát, a mondarendszerezés műfajelméleti kérdéseit, a mondaszövegek műfaji kérdéseit, kapcsolódásait, átmeneteit és határsívjait, a mondaszövegek szájhagyományozódásának kérdéseit, kronológiai, területi és tematikai tagolódását.

Utána egy-egy konkrét elemzést szentel a birtokalapításokkal, Mátyás király, sárkányölő hősök tetteivel, csodás képmásokkal, kegyképekkel, titokban nem maradó bűnökkel, Pintye vitézzel, kincsszerzőkkel kapcsolatos mondáknak. A kötet elemzéseit és értelmezéseit nagyon gazdag magyar és nemzetközi szakirodalomra épülnek. Az utolsó kötetet gondosan összeválogatott, 133 forrásértékű, legjelentősebb történelmi mondáink helyszínével, tárgyi emlékeivel, szereplőivel, régi vizuális ábrázolásaival kapcsolatos képmelléklet zárja. Kiemeljük, hogy minden kötet belső borítóján a Magyar Királyság 1900 körül készített, korabeli megerendszerét tartalmazó térkép segíti a tájékozódást.

A szerző egyértelműen megfogalmazza, hogy az etnográfus, folklorista alapvető feladata elsősorban a kulturális elemek szakszerű megőrkítése, adatolása, rendszerezése, elemzése és közreadása. Magyar Zoltán történelmi mondakatalógusát elsősorban szakértőknek, folkloristáknak, irodalmároknak, művelődéstörténészeknek, tanároknak és a téma iránt reálisan érdeklődőknek szánta.

A Kovács Ágnes nevével fémjelzett, 1987–2001 között megjelentetett tízkötetes magyar népmese-, valamint a Bihari Anna által 1980-ban közreadott hiedelemmonda-katalógus után Magyar Zoltán kitaró és rendszeres kutatómunkával elkészítette a történelmi mondák alapvető típusait tartalmazó, szakszerű, tudományos igényű összefoglalását.

A történelmi mondákat összesítő adatbázis megszerkesztése, elemzése és értelmezése során Magyar Zoltán pontosan érzékelte és regisztrálta, hogy a polgárosodás és a modernizáció milyen gyökeresen átrendezte a falusi közösségek belső és külső kommunikációját. Lokális közösségeikben a polgári népoktatás hatására egyre szélesebb körben elterjedt az írás és olvasás gyakorlata. Már nemcsak a szóbeliség, hanem az írásbeliség is, sőt a posztmodern kommunikációs csatornák (rádió, tévé, internet) is jelentős szerepet játszanak történeteik folyamatos forgalmazásában, alakításában és átadásában. A szerző arra is rámutatott, hogy a korábban nyomtatásban megjelentetett mondaszövegek később hogyan folklorizálódtak, hogyan kerültek vissza a szóbeliségbe, az élő szöveg- és történetmondásba.

Magyar Zoltán megfeszített, három évtizedes egyéni terepmunkával a Kárpát-medence sok-sok vidékén feltárta, hogy az élő szóbeli hagyományok milyen történelmi mondákat öríttek meg egészen az 1962-es erőszakos kolhozosításig vagy napjainkig. Magyar Zoltán nagy érdeme, hogy hatalmas írott, kéziratot és nyomtatott forrásanyagot, különböző szövegeket, kiadványokat tekintett át, használt fel, amikor adatbázisát korszerű tudományos módszerekkel és koncepciók alapján megszerkesztette, szövegtörzsetét pedig tartalmi szempontból csoportosította és tipologizálta.

Kihangsúlyozzuk, hogy a 112 000 szövegből álló magyar történelmi mondaadatbázis egész Európában imponáns eredmény, tudományos alkotás, mely ugyanakkor azt is tükrözi, hogy a magyar anyag változatokban, mennyiségében milyen gazdag, tehát sokszorosa az európai átlagnak. Magyar Zoltán szintézisében kiemeli, hogy a magyar mondaszövegek számos közkedvelt európai vándormotívumot tartalmaznak. Továbbá azt is kihangsúlyozza, hogy a sajátos magyar történelem, a magyarság változatos természeti, etnikai, felekezeti,

kulturális környezete nagyon sokszínű szellemi kultúrát, nagyon gazdag történeti mondaanyagot eredményezett. Ugyanakkor ez a szövegváltozatokban, egyedi és vándormotívumokban gazdag mondaanyag sajátos formában és eszközökkel a magyarság jellegzetes történeti tudatát, a múlt felé gyakran forduló mentalitását is tükrözi.

Magyar Zoltán történeti mondakatalógusa nemcsak a magyar, hanem az európai folklorisztikának is jelentős, kiemelkedő szakmai, tudományos eredménye. Elemző és értelmező kötetét rövid angol nyelvű összefoglalás is zárja. Azonban elgondolkozhatunk

azon is, hogy egy idegen nyelvű érdeklődő, szakember hogy fogja ezt a magyar nyelvű szintézist mélységében megismerni és felhasználni. El tudtuk volna azt is képzelni, hogy a szerző megadja angol nyelven is a típusok és altípusok magyar címét, s idegen nyelven is közli a motívumindex és a konkordiajegyzék kulcsszavait. Úgy vélem, mindez megvalósítható egy olyan újabb, 13. kötetben, mely közölné a magyar történeti mondák típuscímeinek és legfontosabb kulcsszavainak, valamint alapvető motívumainak angol nyelvű változatát.

Pozsony Ferenc

Három tavaszi játék szimbolikus üzenetei

*Gazda Klára: Nyiss kaput, új bíró! Népi játékok szimbolikus üzenete.
Krizsa János Néprajzi Társaság, Kvár 2017. 312 old. (Krizsa Könyvek 42.)*

Gazda Klára *Nyiss kaput, új bíró! Népi játékok szimbolikus üzenete* című kötete 2017-ben jelent meg a Krizsa János Néprajzi Társaság gondozásában, Jakab Albert Zsolt szerkesztésében. Ebben a tanulmánykötetében a szerző három tavaszi népi játékot mutat be, illetve azok képeit, hiedelmképzeteit, szimbolikus üzeneteit, a játékok szellemi háttérét igyekszik felderíteni.

A kutatás színvonalasságáról tanúskodik, hogy Gazda Klára – korábbi munkáihoz hasonlóan és rá jellemző módon – következtetései megfogalmazásához rendkívül gazdag forrásadatbázisra épít. A bemutatott játéktípusok elemzése során felhasznált adatok egyrészt saját gyűjtéseiből származnak – főleg a *Gyermekvilág Esztelneken* (1980) című monográfiájában megjelent szövegek, szokásleírások, hiedelmképzetek stb. –, másrészt pedig igényes szöveggyűjtemények és adatbázisok forrásanyagából közölt rítusszövegek, gyakran kottákkal és játékleíró részekkel.

Gazda Klára főleg Ivan Evseev román kutató módszertani javaslatait követve elemzi a népi játékokat, figyelve azok összetettségére: a játék

megnevezésére, a játékosok számára, életkorára, nemére, a játék tárgyi tartozékaira, időszakára, helyszínére, szövegére, dallamára, térformájára, cselekményére, minden apró részletére. Emellett érintőlegesen figyel a játékok átalakulásának gazdasági-társadalmi-ideológiai kontextusaira is. A három tavaszi játékot magyar vonatkozásban elemzi, de ahol felfedezni vél más népektől kölcsönzött elemeket, hasonlóságokat, ott azokat is bemutatja, elemzi, tágabb képet nyújtva ezáltal egy-egy jelenség kapcsán.

A kötet három nagy egységre tagolható, mind-egyikben egy-egy tavaszi játéktípus elemzésére kerül sor, majd a szerző további kisebb részekre tagolja a három nagy egységet a játéktípus sajátosságaitól függően. A kötet 16 rajzot és 8 képillesztést is tartalmaz, melyek szemléltetik az egyes játékok típusait, térformáit, valamint 12 összefoglaló táblázatot, melyek segítik az egyes motívumok könnyebb értelmezhetőségét, a szövegösszefüggések összevetését, egy-egy elem számosságának megállapítását.

Mindhárom játék több csatornán – mozgáson, szövegen, dallamon, helyszínen, időponton, gesztusokon,